

МОТИВ СХОДЖЕННЯ В РОМАНІ ОЛЕНИ ПЕЧОРНОЇ “ГРІШНИЦЯ”

Уперше аналізується сучасна інтерпретація образу повії в романі О. Печорної “Грішниця”. З’ясовано особливості визначального мотиву сходження, роль системи символів і міфопоетичної складової роману. Показано співвідносність із парадигмою відповідного літературного корпусу й оригінальні рішення авторки.

Ключові слова: мотив, стереотип, символ, контекст, міфологема, тілоцентризм.

Пропонована стаття присвячена складовій актуальній в сучасному українському літературознавстві проблеми розвитку і трансформації “жіночої” прози кінця ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. Певні аспекти цього художнього корпусу активно вивчаються (С. Філоненко, Г. Улюрою, Г.-П. Рижковою, Ю. Кушнерюк, О. Карабльовою та ін.), однак про його всебічний аналіз поки говорити не доводиться. З посиленням нині гендерних досліджень пов’язані з “жіночим питанням” проблеми актуалізуються особливо, постає жінки частіше розглядається як жертва у стосунках з чоловіками в “їх” світі, трансформується структура позитивного і негативного стереотипів жіночності. Так, відчутно еволюціонують у літературі вказаного періоду образ повії та його варіації, хоча комплексної наукової оцінки цьому не дано в силу вельми обмеженої дослідженості творів про грішну жінку, зокрема, в українській літературі (і не тільки в ній [напр., див.: 3, 95]): заснування системного розгляду теми та його утвердження знаходимо відповідно в роботах М. Неврлого [4] і І. Папуші [5], однак верхньою часовою межею для цих розвідок є період Панаса Мирного.

“Грішниця” Олени Печорної (2010 р.) – один з останніх помітних вітчизняних “жіночих” романів про блудницю, в якому достатньо оригінально інтерпретовано цей відомий у світовій культурі мотив. Сприйнятий критикою й читачем схвально (зокрема, відзначений Міжнародною українсько-німецькою літературною премією ім. Олесь Гончара 2010 р. [6, 6]), названий твір не досліджений, і в нашій статті, спираючись на відповідний проблемно-тематичний контекст, вперше робимо спробу з’ясувати специфіку визначального для нього мотиву сходження. Важливим при цьому бачимо, зокрема, виявлення і характеристику а) системи символів та їх ролі в художній канві роману, а також б) його міфопоетичної складової.

В об’єктиві уваги О. Печорної – образ стражденної жінки, яка стала жертвою виру життя сучасного соціуму: Лариса фактично позбавлена дитинства і змушена пізнати бідність, згвалтування, смерть сестри, зраду матері, вимушену проституцію для рятування сина, шантаж і смертельну хворобу. Прагнення письменниці засудити різноманітні прояви соціального зла, а також підкреслити неможливість для героїні іншого виходу зі скрутного становища зумовлює концентрацію в житті Лариси всіх можливих для жінки бід і сприяє створенню ситуації т. зв. особистого катастрофізму. При цьому, однак, мінорне нагнітання не викликає враження штучності і свідчить про художню майстерність авторки, у якої “Грішниця” – роман дебютний.

Два взаємопов’язані плани розповідання і відповідно чергування типів нарації (подібне до застосовуваного в “Одинадцяти хвиликах” Пауло Коельо 2003 р.) дозволяють письменниці об’єктивно і всебічно розкрити характер героїні роману. Перший план оповіді – опис життя і душевного відновлення Лариси в реальному часі в чорнобильському селі; другий – записані героїнею в щоденнику спогади про існування до приїзду в зону відчуження, що наприкінці роману цей щоденник Лариса топить в озері, символічно ховаючи так і душевний біль минулого.

Основним у романі є широко осмислюваний мотив сходження (до храму, джерел, чистої, віри), що в силу специфіки тексту виступає і як мотив повернення (додому). Важливу роль у його реалізації відіграє виражена в романі система символів, ключові з яких – асоціативно взаємопов’язані образи дороги, тіла, сонця. Варто назвати сполучені з ними концепти каяття і духовного відродження.

Отже, сюжетотворчий мотив дороги трактується як у прямому, так і в переносному значенні. Пам’ятаємо ж, що як символ дорога, шлях, “...“розгортається” у двох напрямках – по горизонталі і по вертикалі. Варіанти горизонтального шляху – паломництво, подорож та ін... Шлях же вертикальний становить собою “подорож духу”... означає учнівство” [7, 416].

Амплітуда коливань долі героїні перебуває в межах полюсів, співвідносних із граничними категоріями життя і смерті; бінарноопозиційними варіантами цих полюсів виступають відповідно народження – загибель, дитинство – старість, здоров’я (осмислюване і як природна чистота) – хвороба (паралель до забрудненої Чорнобильської зони) і, врешті, широко трактовані добродійність – гріх.

Значну увагу приділяють письменниці, зокрема українські (Л. Баграт, Л. Таран, Дара Корній, В. Гранецька й інші), тілесному аспекту світосприйняття, і О. Печорна тут не виняток: її оповідачка тяжіє до тілоцентричного типу сприймання колізій. Так, тіло жінки асоціативно до природи трактується як храм (пригадуються “собори душ” у романі О. Гончара “Собор”), а гріхопадіння – як його осквернення. Яскраво описано в книзі відчуття згвалтованої за мовчазної згоди матері Лариси: дівчина зосереджена на аналізі власних відчуттів – огиди і ненависті до свого тіла (“брудне”). О. Печорна досліджує психологічні порухи Лариси й аналізує причини постійного болю, який відчуває жінка протягом життя.

Незважаючи на життєві тортури Лариса змогла зберегти свою духовність, не втратила любові до людей, не дала “згвалтувати” душу, що зближує її з постатями Марії з “Одинадцяти хвилин” П. Коельо чи Христини з класичної “Повії” Панаса Мирного (з цим твором “Грішниця” перебуває в генетичному зв’язку). Тому й підкреслена можливість духовного очищення Лариси: її тіло – “...храм з обірваними дзвонами, що давно мовчать” [6, 12], тобто можуть бути відновлені (подібний романтичний елемент в українській літературі традиційний і може бути продемонстрований навіть на прикладі долі Василини з повісті І. Нечуя-Левицького “Бурлачка”). Саме образ храму в романі О. Печорної є втіленням заповідного в людині, шляху сходження до таємниці душі світу, мрії про рай.

Надумку О. Печорної, Лариса опинилася поза суспільством через моральну безкомпромісність. Цікаво ж, що у ставленні ідеалістки Лариси до гріховності виражена впевненість у можливості духовної чистоти при тілесному “падінні”: “Тріхи бувають різні – важчі, легші. Які обираєте? Я роздавала себе, своє тіло, але на цьому мій гріх і закінчувався...” [6, 243].

Письменниця акцентує красу своєї героїні, внутрішній світ якої такий же досконалий: “Незнайомка була по-справжньому вродливою... Кожна лінія правильна до досконалості: великі очі кольору землі й опалого листу, спокусливі уста, густе темне волосся...” [6, 11–12]. При цьому зовнішність Лариси подається переважно в “темних” тонах, що певно суперечить стереотипній постаті праведниці з блакитними очима і світлим волоссям і “заземлює” аналізований жіночий образ.

Можемо говорити також про міфопоетичний аспект “Грішниці”, де героїня постає як ангел, залишений у не належному для нього місці – пеклі [6, 20] (не випадково батько малюється Ларисі справжнім демоном [6, 20], а з матері “...можна було писати портрети Баби Яги й інших казкових чудовиськ” [6, 27]) і змушений іти дорогою страждань. Фактично прихід героїні до т. зв. Чорнобильської зони – завершення основного етапу її життєвих блукань у безпосередньому сенсі; другий аспект шляху цієї жінки – наука християнського терпіння, у пізнаванні якої Лариса зростає духовно.

Символічно, що якимось у шкільному віці героїні “уночі снилися сходи. Вони вели кудись високо-високо вгору. Було важко підніматися по них... Коли ж здалося, що нарешті досягнула вершини, виявилось, що насправді я впала вниз” [6, 104]. Аналогічний за суттю епізод-передбачення зустрічаємо в житті Марго з роману Людмили Баграт “Зло” 2002 р. (пов’язаний з гоїдалкою) або, скажімо, у драмі Тесс із роману Томаса Гарді “Тесс із роду д’Ербервіллів” 1891 р. (поїздка з Алемом в екіпажі через пагорби).

Своєрідна програмовість цього сну для долі Лариси очевидна, адже в її житті гріх (падіння вниз) і добродійність (сходження нагору) нерозривно пов’язані: так, жінка іде на панель в ім’я рятування сина і знаходить душевне зцілення в Чорнобильській зоні відчуження.

Топос Чорнобильської зони теж міфологізується і через паралелізм доповнює образ самої героїні. Як осквернено тіло і світ Лариси (“Її світ вже давно чорного кольору” [6, 11]), так отруєно ядерною катастрофою місцеву природу (“Небо обвисло, притиснуте невидимим тягарем води, а на горизонті розповзалася моторошна чорнота” [6, 11]), хоча і для цієї зони надія є – відновлення дзвонів “храму”, що “давно мовчать”. Зв’язок образу Лариси і природи (обох – матерів) тут очевидний; не випадково героїню для каяття, духовного очищення й досягнення “праведності” письменниця на певний час вміщує саме в зону відчуження (пригадується міфопоетичне обігрування топосу Чорнобильської зони стосовно життєвої драми Сніжани, героїні “Дзеркала єдиногого” Людмили Таран 2008 р. [1, 155]). “...Просто звідси пішло життя” [6, 22], – коментує стан “зони” Лариса О. Печорної, відчуваючи, що так само життя іде й від неї самої, хворої на страшну недугу. Господиня з “зони”, Марія Степанівна, побачивши Ларису вперше, “...застигла, неначе перед нею з’явився живий мрець” [6, 11]; так само смертю дихає чорнобильська земля: “смерть причаїлася тут ледь не в кожній дощечці чи цеглині кинутих хат” [6, 22], бачимо “дах мертвого будинку, що колись був школою” [6, 23], тощо.

Прикметно, що “зона” в романі постає місцем не стільки відчуження, скільки покаяння і спокути, причому тут героїня знаходить духовну наставницю – стару Марію (образ осмислюваної в біблійному контексті Чорнобильської Марії в українській літературі коментарів не потребує).

Більш того, саме на цій землі хвора Лариса не відчуває себе чужою, як завжди в місті [6, 213], і позбавляється психологічного “панцира” [6, 13], яким звикла захищатись від ворожого світу, – вірогідно, тут маємо паралель до саркофага над Чорнобильською атомною станцією, потреба в якому також не вічна. Таємничість і небезпечність цієї території (сукупно з символічною семантикою кореневого “чорний” у назві місцевості; до речі, цей же корінь містить прізвисьце самої письменниці) наближає її в людській свідомості до сакральних місць, куди приходять-повертаються за пізнанням істини і де духовне за будь-яких обставин перемагає суєтне лихо (адже саме це відбувається з Ларисою, хоча, за словами місцевих мешканців, “екологія не та, щоб хворих воскресити” [6, 13]). Недаремно тут навіть “...тиша дивна, дика, схожа на ту, що бачила сотворіння світу, неначе тиша кінця й тиша початку...” [6, 11].

Тілоцентризм тут проявляється навіть у пейзажі, наприклад: “Невже осінь уже сходить кров’ю й ось-ось має зітхнути востаннє?” [6, 18]. Образ-символ холодного сонця стає наскрізним у романі не випадково (“...сонце. Величезне. Кругле. Світле. Проте холодне, ніби зимове” [6, 16]; “Сонце десь на горизонті стікало кров’ю. Воно було велике, тому й крові було багато, багряної, але холодної” [6, 113]) і становить проекцію постаті жінки (наприклад: “Кохання змінює жінку. Вона стає схожою на сонце, до якого тягнеться все живе...” [6, 124]), але трагічної долі.

Через поєднання чорнобильської проблематики і теми абортів специфічно висвітлюються в українській “жіночій” прозі полюси життя і смерті (“Ненароджена Марта” Л. Тарнашинської, “Землетрус” С. Майданської і под. – порівняймо з російськими творами С. Василенко “Ген смерті”, М. Арбатової “Аборт від нелюба” й под.). Реалізація жіночності передбачає щастя в материнстві, і, органічна в романі О. Печорної, ця тема розкривається суголосно з іншими сучасними вітчизняними письменницями.

Завдяки нелегкому рішенню прийняти материнство Лариса стає на шлях просвітлення, спасіння. Змінюється її ставлення до світу, людей і самої себе. Якщо до вагітності вона вважає власне тіло чимось “брудним” та “огидним”, то при надії відчуває легкість і щастя. До слова, для Марії з “Одинадцяти хвилин” П. Коельо мова про бажання мати дітей іде тільки в контексті матеріально забезпеченого життя.

Боротьба з хворобою сина вимагає від Лариси напруження всіх сил і виявляє її характер, дух. Обрання шляху повії задля рятування сина – це крок до осквернення храму героїні, рівнозначний смерті: “Виявляється, можна померти, продовжуючи жити. Це ніби роздвоєння. Світ звужується до рамок фізичного тіла, що дихає й рухається, а решта тебе припиняє існувати” [6, 213]. Заснована на традиційній семантиці числа “три” градаційна гіперболізація резюмує материнський подвиг Лариси: “– Навіщо йому “така” мати? ... – Яка? Яка дала життя тричі? Коли згвалтована не стала переривати вагітність, народжувала, ледь не віддавши Богу душу, і продала її дияволу, аби врятувати” [6, 259].

Текст “Грішниця” О. Печорної містить притаманні своєму проблемно-тематичному художньому корпусу структурні закономірності. Це, скажімо, екскурси в нерадівне дитинство героїні (співвідносні спогади, скажімо, Лариси О. Печорної і Тамари з незавершеного “Роману про дівчат” Володимира Висоцького 1977 р.), перелік життєвих трагедій, які так чи інакше призводять героїню на панель, філософствування стосовно неправильності влаштування світу, гірко-повчальний фінал і под.

Характерно, що в тому ж літературному масиві, але в творах авторів-чоловіків тілесний аспект змальовується менш детально й, сказати б, скромніше, з униканням натуралістичних описів. Скажімо, перший сексуальний досвід майбутніх повій у т. зв. чоловічій прозі другої половини ХХ – першому десятилітті ХХІ ст. (В. Висоцького, П. Коельо та ін.) швидше констатується як буденний факт, на відміну від творів жінок.

Коли ж мова заходить про виживання повії, підкорення нею “чоловічого” світу (зумовлене, правда, різними причинами), шлях героїні описується схоже як письменницями, так і письменницями – в “Одинадцяти хвилинах” П. Коельо, “Грішниця” О. Печорної і под. У результаті інтелектуального самостворення, пізнавши чоловічу природу, грішниця може відчувати зверхність щодо чоловіків і співчувати їм як слабшим істотам. “З кожним прожитим днем все зрозуміліше мені стає, до чого ж чоловіки слабкі, мінливі, ненадійні... тепер розумію, що така вже вона, чоловіча природа” [2, 16], – говорить Марія з твору П. Коельо, яка з часом стає корисливою і цинічною: на перший план для неї виступають гроші, і своє тіло вона сприймає як товар. Схожі мотиви Тамари Полуєктової з “Роману про дівчат” В. Висоцького, та й Лариса у “Грішниця” переживає складний період: “Я не зобов’язана була мати душу, та і яка душа в товару? Віднині я була саме ним” [6, 213].

Як видно з вищесказаного, “Грішниця” О. Печорної, будучи оригінальним і органічним для свого історичного часопростору твором, перебуває в тісному зв’язку з відповідним проблемно-тематичним корпусом та, при реалістичній спрямованості і відрізняючись традиційними для слов’янської інтерпретації історії повії глибоким гуманізмом і соціальним психологізмом [4, 58],

містить певний міфопоетичний шар. Роман суголосний сформований у подібних творах (переважно жіночого авторства) парадигмі, в якій блудниця, насамперед, – страждальниця, змушена іти на слизький шлях під впливом виключних обставин і переживати еволюцію від гріхопадіння до відродження, що в сюжетному плані співвідноситься з очікуваною архетипною схемою: “гріх – страждання – каяття – спокутування – спасіння” [3, 98].

Подальше комплексне вивчення роману О. Печорної “Грішниця”, зокрема в компаративному аспекті, уявляється доцільним і перспективним. Висвітленню підлягає й ряд окреслених у нашій студії питань стосовно традиції й новаторства авторки в розкритті теми повії, органічності міфопоетичної складової “Грішниці” відповідним сучасним тенденціям, гендерного ракурсу тощо. Нарешті, пропонований матеріал можна розглядати і як складник майбутнього й потрібного нині ґрунтовного дослідження еволюції “жіночої” прози кінця ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. в Україні.

Список використаних джерел

1. Гурдуз А. Романи Людмили Таран “Дзеркало єдинорога” і Стела Павлоу “Троянський кінь” / А. Гурдуз // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / редкол. : Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – К. : Твім інтер, 2010. – Вип. 29. Ч. 1. – С. 151–162.
2. Коэльо П. Одиннадцать минут / Пауло Коэльо. – К. : София, 2007. – 304 с.
3. Мельникова Н. Н. “Падшая женщина”: архетип? Неомиф? “Вековой” образ? / Н. Н. Мельникова // “Архетипы и архетипическое в культуре и социальных отношениях” : Материалы междунар. науч.-практ. конф. (5–6 марта 2010 г.) / под ред. Б. А. Дорошина. – Пенза – Ереван – Прага : Социосфера, 2010. – С. 95–101.
4. Неврлий М. “Повія” Панаса Мирного в контексті світової літератури / Микола Неврлий // Неврлий М. Минуле й сучасне : збірник слов’янознавчих праць ; передм. І. Дзюби. – К. : Смолоскип, 2009. – С. 55–59.
5. Папуша І. Наративні моделі українського реалізму : (Панас Мирний і топос проституції) / Ігор Папуша. – Біблія і культура. Збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 7. – С. 170–177.
6. Печорна О. Грішниця / Олена Печорна ; передм. М. Іванцової. – 2-е вид., стереотип. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 288 с.
7. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / сост. К. Королёв. – М. : Эксмо ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 528 с.

Summary. *The article is devoted to constituent element of the actual and too little researched problem of the development of “woman’s” prose of limit of the XX–XXI centuries. While the gender studies are intensified the positive and negative stereotypes of femininity are transformed; a complex apperception of the evolution of prostitute type is not given for the present. In one of the last native novels about loose woman by O. Pechorna “The Sinner” we for the first time determine the specific character of the main for it the motive of ascent. We characterize a) the system of symbols in the outline of the novel and b) its mythopoetical constituent.*

Aspiration of the author to condemn the various displays of social evil and to underline impossibility for the heroine of other way out predetermines a concentration in life of Larysa the possible misfortunes and creation of situation of personal catastrophe. Two correlative plans of telling and accordingly alternation of types of narrative allow writer to show the character of heroine comprehensively. The basic motive of ascent in the novel (to a temple, sources, faith) by virtue of specific of the text is a reason of returning also. An important part in it’s implementation belongs to the system of symbols – of a road, a body, a sun, a concept of repentance and revival.

A fate of heroine fluctuates into the line of the poles, correlative with categories of life and death; it’s variants are – birth – destruction, health – illness (mud), virtue – sin and so on. In spite of life tests Larysa kept her soul, that is why she can inner revive and arises as an angel on a road of suffering. Her arrival to the Chernobyl “zone” is the completion of the basic stage of her wanders; the patience is the second aspect of her way. The topos of Chernobyl zone is also mythologize and through parallelism complements the heroine type (the image-symbol of a cold sun is important here). The “zone” becomes the place of confession and atonement. The bodycentrism shows itself even in landscape. Election of way of prostitute for the sake of rescue of the son is a step to desecration of the temple of heroine, it is comprehended as a maternal exploit at the same time. The complex study of the novel by O. Pechorna in particular comparative is very perspective.

Key words: *motive, stereotype, symbol, context, mythologema, bodycentrism.*

Отримано: 5.06.2014 р.